

NEKA ZAPAŽANJA UZ ETNOLOŠKE KARTE

Kulturnohistorijska slika kakvu danas imamo nastala je, kako svi znamo, miješanjem i prožimanjem raznih kultura kroz dugi vremenski period na odredjenom geografskom području. To sukobljavanje i miješanje dviju kultura, starije i novije, događa se i danas, samo na nešto drukčiji način. Danas različite regionalne kulture sve više i više izjednačuje uniformirana gradska civilizacija. Svi se danas žele obući po posljednjoj modi, diktiranoj iz jednog centra, kuće se po svim krajevima na koje utječe gradska kultura grade po istim predlošcima, po gradskom uzoru, tvornički produkti oblikuju se po modelima istih dizajnera. U današnjem primanju nove kulture ne radi se više samo o novom utjecaju na odredjenom kulturnom području koji se od nosilaca stare kulture djelomično preuzima u izvornom obliku a djelomično preoblikuje po starim tradicionalnim normama. Naprotiv, nove forme preuzimaju se većinom u cijelosti bez kritičkog odnosa prema njima, a kritički stav se zauzima prema starome, koje se želi što prije izbrisati iz svijesti i ukloniti iz upotrebe. Prema tome, danas u mnogim slučajevima preuzimanja, pogotovu u materijalnoj kulturi, izostaje cijeli niz procesa akulturacije koji su nužno slijedili miješanja kultura u ranijim vremenskim periodima, i često nam ostaje samo jedno: da slijedimo u današnjem momentu samo to koliko je nova, gradska civilizacija prihvaćena od seljaka, a ne i to kako se ona prilagođavala novoj sredini. Čini se da je novoformljenih obrazaca u ovome času veoma malo, ili bolje: veoma ih je teško uočiti, jer za njihovo oformljavanje treba veoma mnogo vremena. Stoga danas često izgleda da postoje uporedo obadvije kulture: stara seoska i nova, gradska, prihvaćena nekad više nekad manje.

Dok preuzimanje materijalnih dobara prolazi bez većih potresa,

promjene ostalih vrednota, duhovne i socijalne kulture, izazi vaju pravu buru. Možda je to jedan od razloga da se danas više pažnje poklanja sociol oško-psihološkom ispitivanju. Medjutim, etnolog treba da u ovom času u prvom redu teži za što potpunijim upoznavanjem onog stanja koje danas tako naglo nestaje i za što kompletnijom historijskom rekonstrukcijom kulture. Najbrži i najobuhvatniji način utvrđivanja onoga što je još ostalo od starog tradici jskog načina života je smišljeno prikupljanje gradje za etnološke atlase po točno odredjenim i pažljivo odabranim pitanjima iz svih područja narodnog života. Gotove etnološke karte, ako su teme pomno odabrane i ako je provedena dobra tipologija, pružaju velike mogućnosti interpretacije. Slika koju nam daju etnološke karte odraz je kulturnohistorijskih zbivanja u prošlosti, a etnolog je u mogućnosti da iz geografske rasprostranjenosti pojedinih pojava na njima pronalazi i utvrđuje ranije kulturnohistorijske promjene. Cilj ovog referata nije toliko u tome da utvrdi i pokaže neke etnografske i kulturnohistorijske činjenice koliko da ukaže na jednu od mogućnosti upotrebe etnografskih karata. Takve interpretacije stvar su budućnosti a ispravnost rada i zaključaka moći će biti potvrđena tek nakon što budu izradjene i karte Evropskog etnološkog atlasa, odnosno karte susjednih zemalja na iste teme.

Primjeri koji slijede uzeti su s već objavljenih Pokusnih karata Etnološkog atlasa Jugoslavije,¹ i to:

Karta I. Oblici dvojnoga jarma;

Karta II. Način vezanja jarma s ojem, odnosno s rudom, branom i sl.;

Karta IV. Vrste orudja za mlaćenje;

Karta VI. Godišnje vatre. Dani paljenja;

Karta VIII. Ophodi s maskama. Dani ophoda.

Elementi koje prikazujemo odabrani su s odredjenim ciljem, a zajednička im je karakteristika odredjeno podudaranje u rasprostranjenosti u našoj zemlji.

Na prvoj karti predstavljena je rasprostranjenost jednoga tipa jarma, i to onoga kod kojega se pobočne šipke vežu volovima ispod vrata. Taj je tip poznat kod nas u dvije varijante. Prva se nalazi na jugu Makedonije, pa na Mljetu i Korčuli u Dalmaciji, na otoku Rabu u Hrvatskom primorju i na krajnjem zapadu Slovenije. U tom najzapadnijem dijelu naše zemlje zabilježena je nekoliko puta i druga varijanta tog tipa jarma.

Medju mnogobrojnim načinima vezanja jarma s ojem, odnosno rudom, postoji i takav način po kojemu se to radi pomoću željeznog koluta. Pojedine varijante tog tipa razlikuju se po načinu učvršćivanja tog koluta. Jednu varijantu možemo naći samo u Makedoniji južno i zapadno od Vardara, a druga se javlja u Dalmaciji između Splita i rijeke Cetine i u južnoj Makedoniji. Treća je brojno zastupljena jugozapadno od Vardara i u istočnim dijelovima Makedonije, a i na krajnjem jugoistočnom dijelu Srbije. Nalazimo je dalje u Crnogorskom primorju, na Mljetu, na Šolti i u zapadnom dijelu Istre, i u 2 mjesta na gornjem toku Timoka. Primjeri četvrte varijante nalaze se tek pojedinačno na dva mjesta u Makedoniji i jednom u Crnogorskom primorju, dok se posljednja, peta, javlja samo uz Vardar.

Na trećoj karti prikazano je orudje za mlaćenje žitarica u obliku plosna drveta, nekad s kraćim a nekad s duljim držalom, i s proširenim plosnim dijelom za mlaćenje, ošt rim katkad uzduž jedne a katkad i uzduž obje strane dijela s kojim se mlati. Nalazimo ga u istočnoj Makedoniji, u Srbiji zapadno od Južne Morave, u Banatu, zatim na otocima zadarskog arhipelaga*, u istočnoj Istri, Gorskom kotaru i na jednom mjestu zapadne Slovenije.

Dosad navedeni primjeri daju nam mogućnost da pretpostavimo da možda nije slučajnost što se na Krku upotrebljava kao orudje za mlaćenje dio jarma, a u sjeveroistočnoj Makedoniji žagre jarma.

Četvrta karta prikazuje dva običaja vezana uz određeni datum, i

---

* (na Velikom i Malom Ižu)

to uz Novu godinu. Iako godišnje vatre u božićno, odnosno novogodišnje vrijeme nisu kod nas rijetke, paljenje vatara na samu Novu godinu uglavnom se uklapa u okvire promatranog prostora. Stoga smo i taj primjer unijeli na ovu kartu. Pojedinačni podaci javljaju se u istočnom dijelu Makedonije, a nešto kompaktniju njihovu rasprostranjenost nalazimo u jednom jugozapadnom dijelu. Na taj isti datum pale se godišnje vatre uz veliku okuku rijeke Cetine i njoj na jug na otocima Hvaru, Korčuli i Lastovu. Jedan podatak o paljenju vatre na Novu godinu dobiven je i u Gorskom kotaru, a jedanput se spominje i u Hrv. zagorju.

Na taj isti datum (1. I) u Makedoniji su česti i ophodi s maskama. Pojedinačni podaci za ophode s maskama 1. I dobiveni su i u jednom mjestu na Kosovu (kod Uroševca), zatim zapadno od Južne Morave, u području gornjeg toka Timoka i u Banatu. Dalje se još nalazi pojedinačno spomenuto paljenje vatara na Novu godinu uz rijeku Neretvu, na otoku Molatu, u zapadnoj Sloveniji i uz slovensko-hrvatsku granicu.

Karta koja slijedi (karta V) predstavlja sintezu prethodnih karata. Na njoj se nalaze elementi prikazani na ranijim kartama: jaram kojemu se pobočne šipke vežu volovima ispod vrata, vezanje jarma s ojem pomoću željeznog koluta, posebno orudje za mlaćenje žitarica ili dio jarma - žagre jarma - kao pomagalo za mlaćenje žitarica, paljenje vatara 1. I i ophodi s maskama, također 1. I.

Posljednja, VI karta, pokazuje nam rasprostranjenost tih elemenata bez obzira na njihov sadržaj. Svi ti elementi grupirani su na jednom odredenom prostoru. Pružaju se uzduž Jadrana od krajnjeg zapada Slovenije na jug do Crnogorskog primorja, a osobito su brojno zastupljeni na području Makedonije, izuzevši lijevu obalu Vardara. Koliko se na prvi pogled i čini da postoji neki nesklad u prostornoj rasprostranjenosti odabranih elemenata, treba reći da se sve te pojave u sjevernijim predjelima, osim dvije, mogu, moglo bi se reći, već danas objasniti. Tako je npr. uz Moravu postojao stari put kojim su išla migracijska kretanja s juga u sjevernu Srbiju i Vojvodinu u srednjem vijeku. Na području gor-

njeg Timoka žive i Vlasi, potomci romaniziranog prastarog stanovništva Balkana, dok u Banatu ima doseljenika i iz Dalmacije. Svi su oni mogli donijeti sa sobom i li sačuvati ponešto od predrimske i rimske tradicije svoga kraja. Kako su se našli ophodi s maskama na Novu godinu na slovensko-hrvatskoj granici, a paljenje vatre na isti dan u Hrvatskom zagorju, u ovaj čas teško je još reći.

Ova karta je u neku ruku i statistička karta, jer je na njoj vidljiva i brojnost odabranih pojava na nekom prostoru. Po jedan od odabranih elemenata javlja se u Sloveniji, Istri i Gorskom kotaru, na primorskim otocima i u Dalmaciji, izuzevši Korčulu i Mljet (na kojima se javljaju u istom mjestu po dvije od tih pojava). Po jedan je zabilježen i u nekim mjestima Banata, uz Timok, Moravu, na Kosovu, na krajnjem jugoistoku Srbije i u nekim područjima Makedonija. Po dvije od tih pojava javljaju se, kako je već rečeno, na Korčuli i Mljetu, te u većem dijelu Makedonije i na krajnjem jugoistoku Srbije. Tri od promatranih pojava mogu se naći samo u Makedoniji, i to na njezinu sjeveroistoku i jugu.

Ta podudarnost u nekim elementima kulture između Makedonije i jadranskog područja očito nije slučajna jer se može slijediti na primjerima uzetim iz nekoliko različitih tema. Odabrane pojave također daju naslutiti da nisu nastale slučajno na različitim mjestima naše zemlje već da su se zadržale kao ostaci iz ranijeg vremena. Promatrani oblik jarma smatra se istočnomediteranskim kulturnim elementom, koji se kod nas zadržao još samo gdjegdje. Za vezanje jarma s ojem nije neophodno potrebno upotrebljavati baš željezni kolot tog oblika. Dalje, specijalan oblik pomagala za mlaćenje žitarica nije uvjetovan samim materijalom ili svrhom - žita se uspješno mlate i običnim ravnim štapom. Obilasci maskiranih ljudi i paljenje vatara česti su u božićno, odnosno novogodišnje vrijeme, a ipak su se, u skladu s tradicijom, zadržali na promatranom području baš na samu Novu godinu.

Svi ti primjeri ukazuju na to da je čitav taj prostor u davno doba pripadao možda istom kulturnom području. Danas se još ne može reći

tko su bili nosioci kultura koje su se na tom prostoru smjenjivale, u koje vrijeme su postojale i kakav je bio njihov sadržaj, iz kojeg vremena koji od tih elemenata potječe. Iz ovih nekoliko podataka možemo tek zaključiti da su upotrebljavali volove za vuču, a vjerojatno i za oranje, da su poznavali i neke žitarice koje su mlatili, i da je neku ulogu u vjervanjima imala Nova godina jer su na taj dan palili vatre i obilazili mjestima maskirani ljudi. To je, dakako, tek pretpostavka na temelju vizualne slike rasprostranjenosti tih odabranih elemenata. Budući da su u velikoj većini Pokusne karte Atlasa stradale u poplavi, nije nikada došlo do štampanja komentara za te karte. Da postoji kritički načinjen komentar za te teme, možda bi slika koju ovdje imamo morala danas biti drugačija, možda bi neki od tih elemenata morao otpasti ili biti zamijenjen drugim. Medjutim, u ovom referatu nije riječ o analizi pojedinih prikazanih elemenata kulture već o jednom pristupu promatranja pojava i njihova razmještaja u prostoru, za što su navedeni podaci dovoljni. Time ukazujem samo na jedan od mnogobrojnih problema na koje nas mogu uputiti pravilno izvedena tipologija i historijski pristup etnološkoj kartografiji.

Kako je već ranije rečeno, cilj ovog referata nije u tome da utvrdi neke etnografske i kulturnohistorijske činjenice već da ukaže na jednu od mogućnosti upotrebe etnografskih karata. Ispravni zaključci moći će se dobiti tek onda kada budemo imali karte za jednake elemente izradjene i kod naših susjeda, u ovom slučaju u prvom redu u Italiji i Bugarskoj. Vjerujem, medjutim, da ovo kratko razmatranje, ovih nekoliko pojedinosti, prikazanih kartografski, ukazuje na potrebu historijskog pristupa u etnologiji. Iz prikazanih karata vidi se kako je važan razmještaj etnografskih elemenata u prostoru. Daljim radom mogu se pokazati različne, možda i dalekosežne mogućnosti njihove interpretacije. Čini mi se najprikladnije da ovdje završim riječima prof. dra B. Bratanića, koji je još 1959. god. rekao da će etnološke karte "... zacijelo moći pokazati sadašnji ili nekadašnji opstanak kulturnih ili etničkih grupa, do danas još možda posve nepoznatih. Interpretacija međusobnih odnošaja takvih

grupacija omogućit će otkrivanje latentne dinamike, koja je uključena u svakoj kartografskoj slici ma kako se ona činila na prvi pogled "statička".²

Bilješke

¹ Etnološki atlas Jugoslavije, Pokusne karte, Zagreb 1963.

² Etnološki atlas Jugoslavije. Etnološki pregled I, Beograd 1959, str.11.

Eineige Beobachtungen zu ethnologischen Karten

(Zusammenfassung)

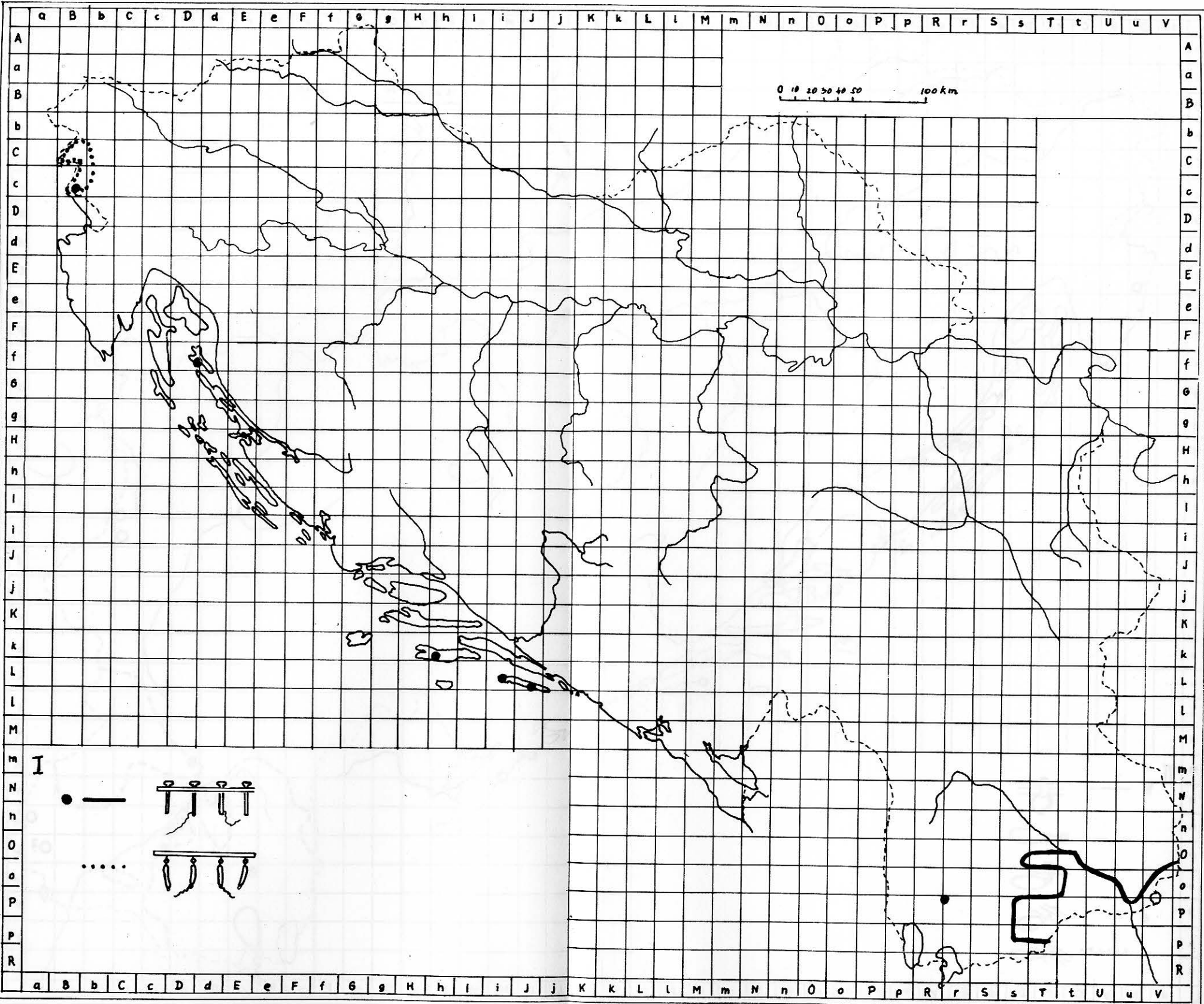
Das Ziel dieses Aufsatzes war nicht ein Aufzählen einzelner ethnographischer Tatsachen, sondern das Aufzeigen einer der möglichen Interpretierung ethnologischer Karten. Solche Interpretationen gehören noch der Zukunft an. Die Richtigkeit solcher Arbeitsweise und derer Schlussfolgerungen wird erst dann bestätigt werden können, wann die Karten des ethnologischen Atlases von Europa, bzw. die Karten der einzelnen Länder veröffentlicht werden.

Die hier gezeigten Beispiele wurden mit einem gewissen Ziel ausgewählt. Ihre gemeinsame Charakteristik ist die übereinstimmende Verbreitung in Jugoslawien. Diese Beispiele sind:

- 1) ein besonderer Jochtypus,
- 2) die Verbindung des Joches mit der Deichsel mit Hilfe eines eisernen Ringes,
- 3) Dreschen mit: a) einem flachen Stab,
b) einem Jochteil,
- 4) Jahresfeuer zu Neujahr, d.h. am 1.I.
- 5) Maskenumzüge zu Neujahr, d.h. am 1.I.

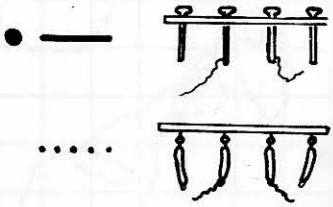
Die charakteristische Verbreitung dieser Beispiele zwingt zur Annahme, dass dieser gesamte Raum einst allem Anschein nach einem Kulturraum angehörte. Wer die Träger der Kulturen waren, die sich auf diesem Raum ablösten, zu welcher Zeit diese Kulturen existierten, was ihr Inhalt war, und aus welcher Zeit der einzelne dieser Elemente stammt, kann heute noch nicht gesagt werden. Die wenigen hier gezeigten kartographisch bearbeiteten Angaben lassen jedoch erahnen, dass hier einst eine Bevölkerung lebte, die Rinder zum Ziehen, und wohl auch zum Pflügen benutzte, die irgendein Getreide anbaute das man drosch, und in derer Glaubensvorstellung das Neujahr irgendeine Funktion hatte.

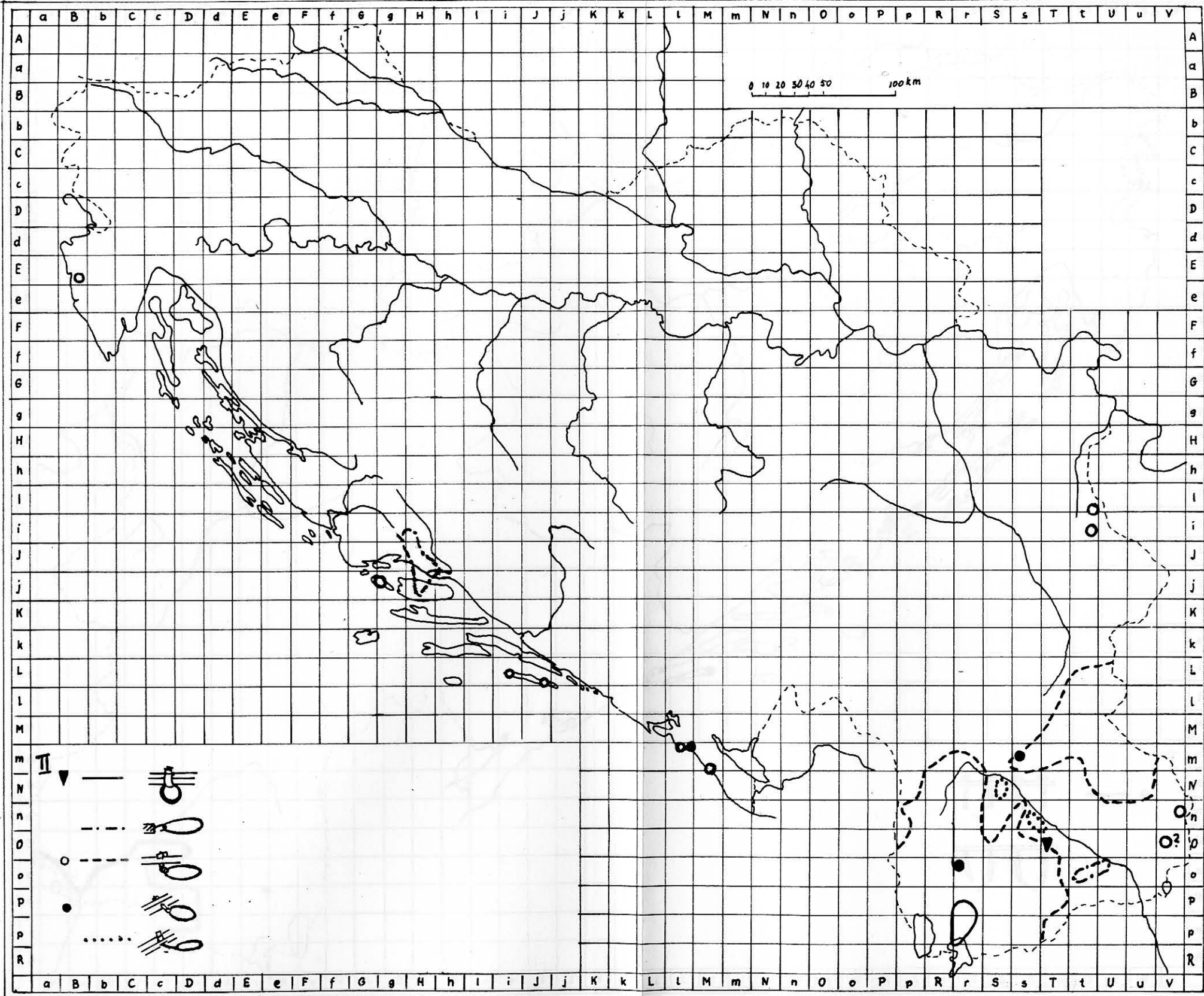

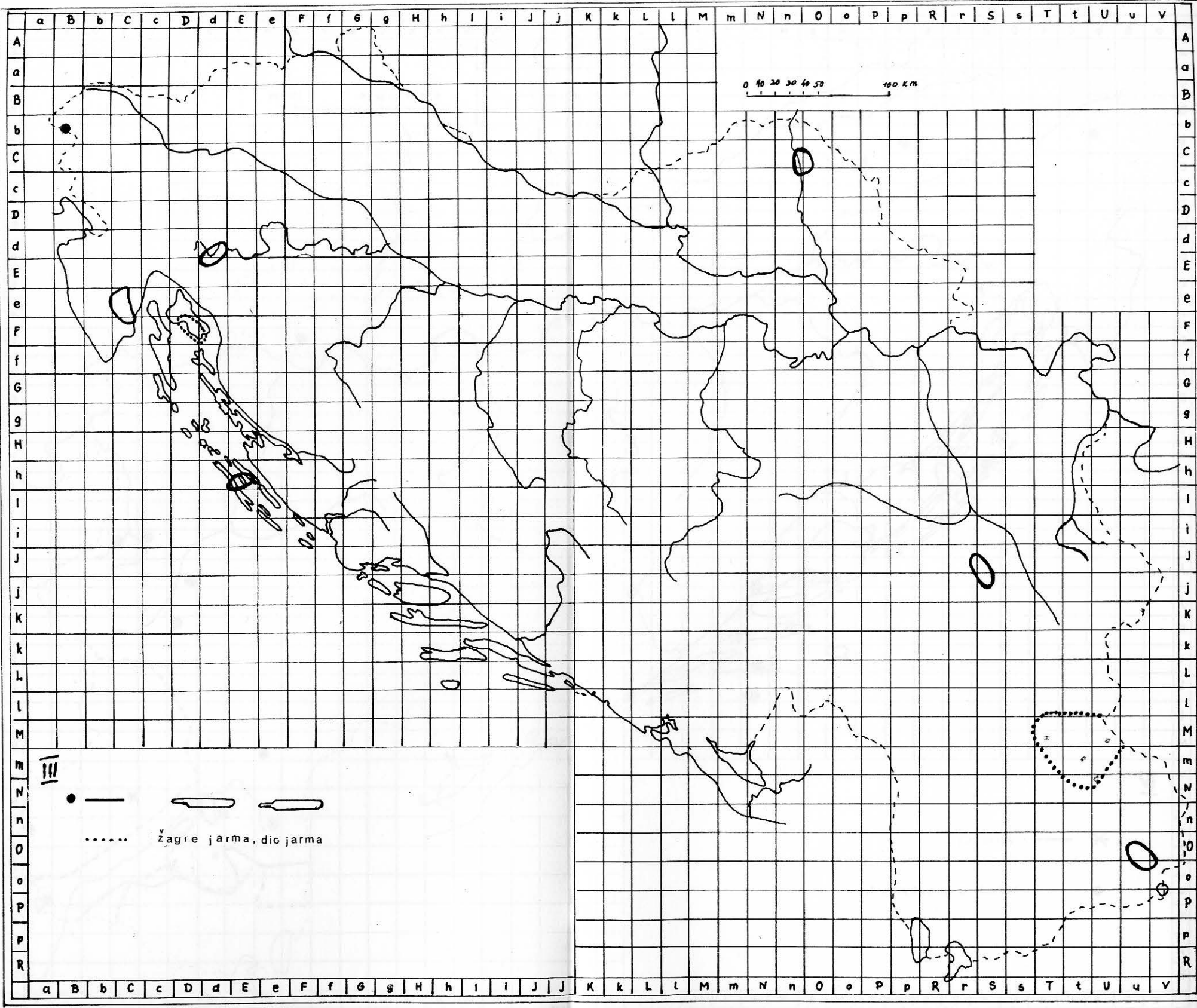

0 10 20 30 40 50 100 km

I

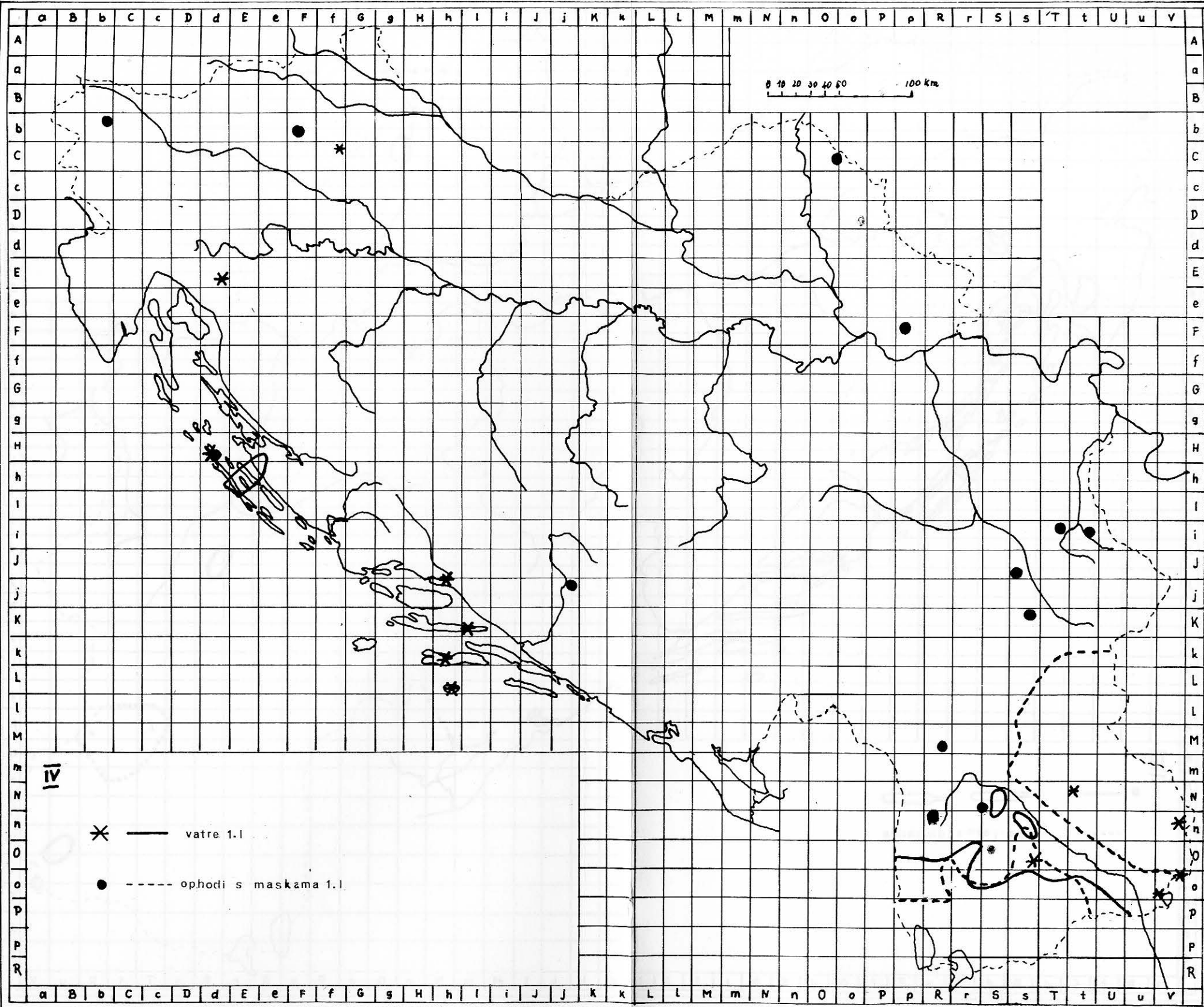

0 10 20 30 40 50 100 KM

III

● ———
 ..... žagre jarma, dio jarma

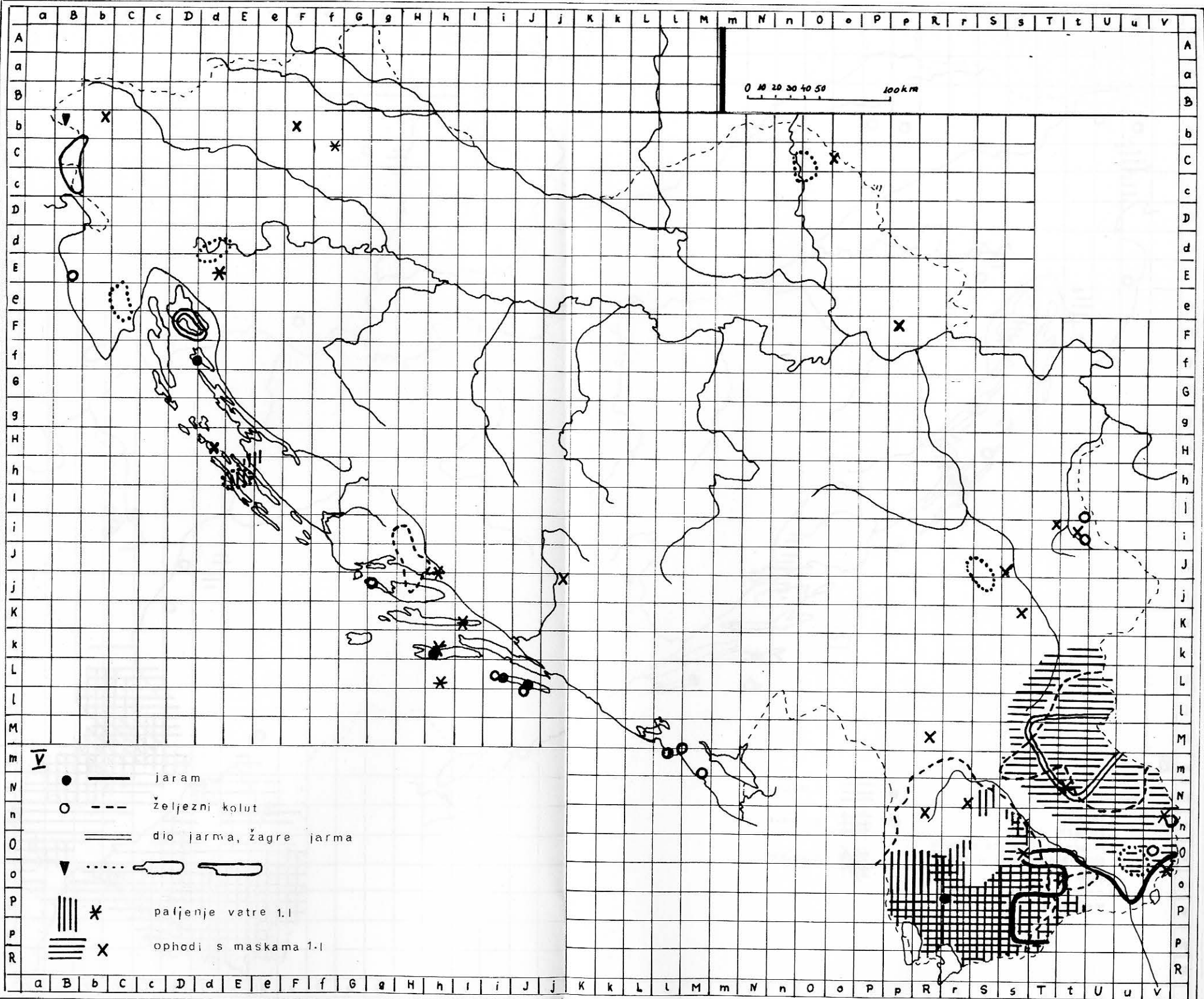

0 10 20 30 40 50 100 km

121

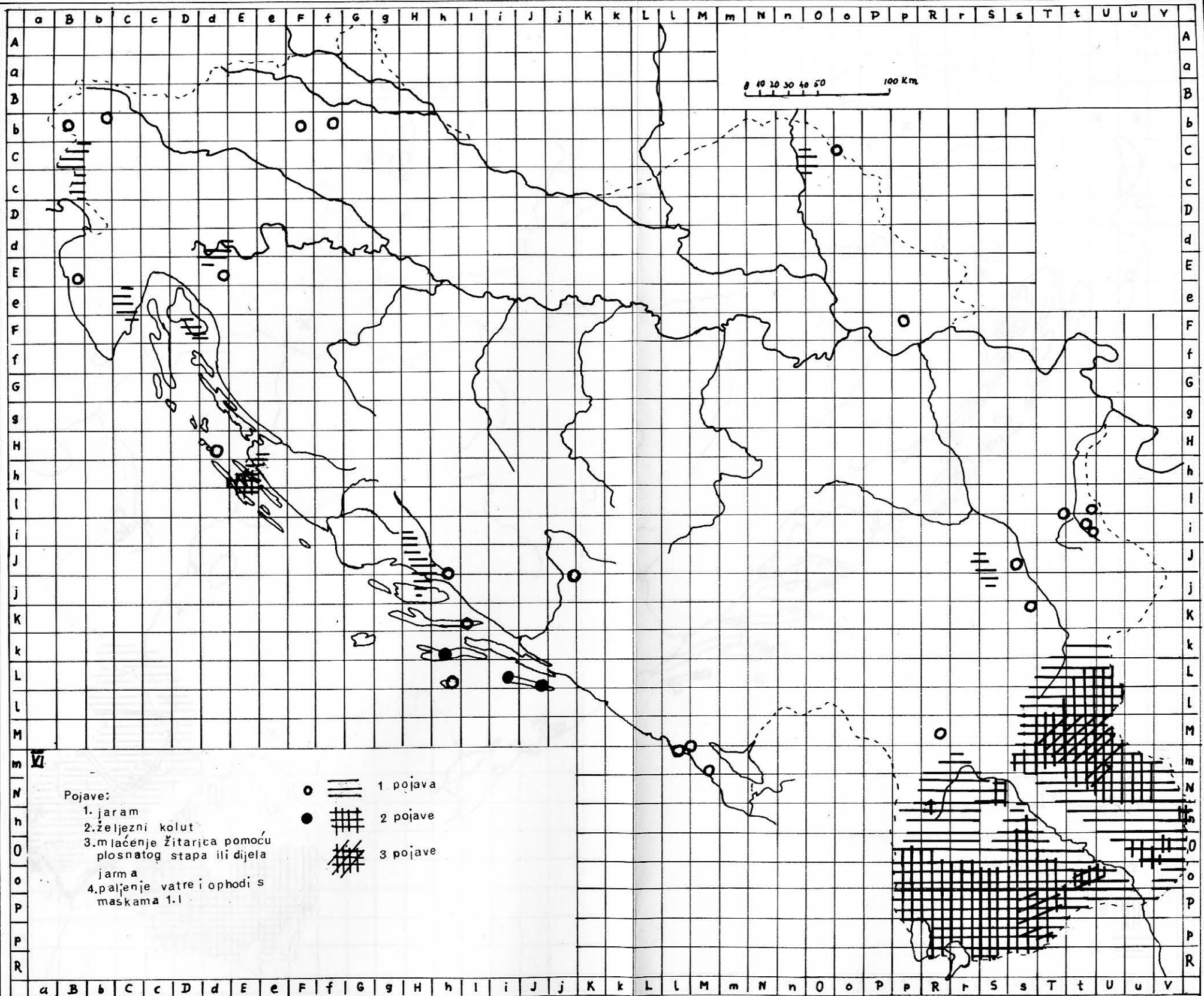
* — vatre 1.l

● - - - ophodi s maskama 1.l

0 10 20 30 40 50 100km

- V**
- — jaram
  - - - - željezni kolut
  - ==== dio jarma, žagre jarma
  - ▼ .....
  - |||| * paljenje vatre 1.1
  - ==== X ophodi s maskama 1.1

0 10 20 30 40 50 100 Km

Pojave:

- 1. jaram
- 2. željezni kolut
- 3. mlaćenje žitarica pomoću plosnatog stapa ili dijela jarma
- 4. paljenje vatre i ophodi s maskama 1.1

○	≡	1 pojava
●	≡≡	2 pojave
	≡≡≡	3 pojave